

İslam QƏRİBLİ

AMEA Nizami Gəncəvi adına
Ədəbiyyat İnstitutu Yeni dövr Azərbaycan
ədəbiyyatı şöbəsinin müdiri, professor

Müasirləri ilə müqayisədə az öyrənilmiş, uzun illər tədqiqatlardan kənar qalmış İbrahim Məşədi Əbdül oğlu Musayev (Qarabaği) (1869-1943) XIX əsrin axırı, XX əsrin birinci yarısında yaşamış, mövzu, mündəricə, forma baxımından zəngin və çoxcəhətli yaradıcılığa malik olan töbirəvan Azərbaycan şairlərindən biridir.

İbrahim Tahir XX əsrin 20-ci illərinin ortalarına qədər Şuşa şəhərində yaşamış, Şuşanın "Nərimaniyyə", "Bünədiyyə", "Kamaliyyə" və Şuşa birinci qızlar məktəbində tarix müəllimi olmuş, Bakıya köçdükdən sonra nəşriyyat sistemində işləmiş, daha çox tərəcə-məçilik fəaliyyəti ilə məşğul olmuşdur.

Dövrünün Cəlil Məmmədquluzadə, Əhməd bəy Ağayev kimi görkəmli ziyalıları ilə sıx dostluq əlaqələri olan İbrahim Tahir XX əsrin otuzuncu illərində fars-tacik şairi Əbülqasim Firdovsinin "Şahnamə" epopeyasından "Rüstəm və Səhrab dastanı", "Səd Vəqqasın İrana hücumu", "Qubad ilə Məzdək dastanı", "Sultan Mahmud haqqında həcv" hissələrini uğurla dilimizə tərcümə etmişdir. Bunlarla yanaşı, o, keçən əsrin 30-40-cı illərində Azərbaycan klassiklərindən Xaqani Şirvani, Məhsəti Gəncəvi, Nizami Gəncəvi, fars şairlərindən Ömər Xəyyam, Hafiz Şirazi və özbək mütəfəkkiri Əlişir Nəvainin də əsərlərinin müəyyən qismini Azərbaycan dilinə çevirmişdir.

* * *

Qarabaği ədəbi mühitinin yetirməsi olan İbrahim Tahirin adına bir şair kimi ilk dəfə Mir Möhsün Nəvvabın "Təzkireyi-Nəvvab" adlı əsərində rast gəlirik. M.M.Nəvvab yazır: "Tahirin adı İbrahimsdir. Bu təzkirə yazılan vaxt 22-23 yaş var idi. Xoş əhvalı, düz əxlaqlı bir cavan idi... Farsca savadı var... Təxəllüsü Tahiridir". M.M.Nəvvab təzkirəsinə İ.Tahirin farsca 22, Azərbaycan dilində isə 4 şeirini daxil etmiş, sonluqda belə bir cümlə yazmışdır: "Tahir Qarabağının əşarı tamam oldu. 1309-cu il". Bu tarix Miladi təqvimin 1891-ci ilinə uyğun gəlir.

Cavan yaşlarından Azərbaycan və fars dillərində şeir yazmağa başlayan İbrahim özünə "Tahir" (ərəbcə təmiz, pak) təxəllüsünü seçmiş, 1903-cü ildən başlayaraq XX əsrin 30-cu illərinə qədər "Şərqi-rus", "Füyuzat", "Dəbistan", "Molla Nəsrəddin", "Tərəqqi", "İrşad", "Sədayi-hoqq", "Yeni kənd", "Yeni yol" və s. mətbuat orqanlarında "İbrahim Musayev", "İbrahim Tahir", "İbrahim Tahir Qarabaği". "İbrahim Tahir Şuşı", "Nofəl" imzalarını işlətməklə şeir və məqalələrlə çıxış etmişdir.

Digər müasirlərindən fərqli olaraq, hansı səbəblərdənsə zəngin və çoxcəhətli yaradıcılığa malik olan İbrahim Tahirin nə poetik irsi, nə də publisistikası sağlığında kitab halında nəşr olunmamış, yalnız ölümündən 70 il sonra poetik əsərləri müxtəlif mətbuat orqanları və arxivlərdən toplanaraq işıq üzünə girmişdir (İbrahim Tahir. Əsərləri. Bakı: "Elm və təhsil" nəşriyyatı, 2013).

Üslub etibarilə romantiklərə, daha çox romantizmin maarifçilik qanadına yaxınlaşan İbrahim Tahir lirik şairdir. Əsərlərinin böyük bir qismini sayı 815-ə qatan müxtəlif mövzularda yazdığı qəzəllər təşkil edir. Qəzəllərindən görüldüyü kimi, fars dilinə, Şərq tarixinə, ilahiyat elmlərinə, klassik şeir ənənələrinə, əruz vəzninin qayda-qanunlarına dərin bələd olan İbrahim Tahir qeydsiz-şərtsiz M.Füzuli ədəbi məktəbinin istedadlı nümayəndələrindən biri hesab etmək olar. M.Füzuliyə böyük məhəbbət bəsləyən, ona həm xüsusi şeir həsr edən, həm də bir sıra qəzəllərini təxmis edən şairin qəzəllərinin əksəriyyəti məhəbbət mövzusunda.

İbrahim Tahirin məhəbbət mövzulu qəzəlləri həm dil, üslub, həm də məzmun və sənətkarlıq cəhətdən klassik poeziyanın kanonlarına tamamilə cavab verir və onu qəzəl ədəbiyyatının ustad sənətkarlarından biri hesab etsək, heç də yanılmarıq.

"Əhli-nam ilə sitəmpişlik ağaz etmə,
Bəşəri-dövrəyi üsyana sitəmdir gətirən".

- deyən İbrahim Tahirin qəzəllərinin müəyyən qismini ictimai məzmunlu əsərlər təşkil edir. İbrahim Tahirə görə, insana səadət yolunu göstərən, onu xoşbəxtliyə aparən vətən məhəbbətidir. İnsan illərcə qürbət ellərdə gəzə də, onun son məskəni yəndə vətən torpağıdır. Vətənin qiymli, müsibətli torpağı belə, yad məmləkətlərin cənnət misallı yerlərindən yaxşıdır.

Vətən İbrahim Tahirin qəzəllərində əsas obrazlardan biridir.

"Vətən, vətən" deyə qaldım diyari-qürbətə, - deyən şair vətənsizliyi, qürbət sıxıntılarını məzarla, qəbir evi ilə müqayisə edir və qürbətdə yaşamağı körpə ikon anasını itirmiş insanın halına bənzədir yazır:

Töküb də əşki-təhəssür vətən fəraqında,
Çocuq kimi gəzərdəm biqərar qürbətə.

İlahi, eylə tərkəhüm, vətəndə canımı al,
Rəva deyil yata Tahir məzari-qürbətə.

Bir maarifçi olaraq İbrahim Tahir əsərlərində tərbiyə məsələlərinə də böyük önəm verir, həqiqəti və mərdliyi əxlaqın ən bəyənilməşlərindən biri hesab edərək yazır:

Kəlamı-həqqi dərk eylə, burax bihudə göfləri,
Həqiqətkarı axtar,
tap qulamı-həlqəbərguş ol.

Həqiqəti şəfa, sağlamlıq tutiyəsi hesab edən şair qeyd edir ki, hər bir işdə həqiqət əhlini, doğru danışanı şahid göstərmək lazımdır ki, xalaq qəflət yuxusundan oyanaraq "ceşm-intibah"la baş vermiş və baş verə biləcək hadisələrdən baş çıxara bilsin.

"Haqqımız necə, hansı dil və yol ilə almalıyıq?" sualını verən şair qeyd etməyi lazım bilir ki, xalq, millət nə qədər səfalet və maarifsizliklə üz-üzə gəlsə də, gözü açıqdır və o, yaxşı ilə pisi, doğru ilə yalanı seçməyi bacarır. Sadəcə, doğru yolu götmək, hüququ anlamaq üçün ona yardımçı olmaq, hə-

İbrahim Tahir Musayev Qarabaği

qiqəti söyləmək lazımdır. "Batında əmiri-şərə havadar olub" zahirdə həqiqəti inkar edənlərin xalq arasında qədr-qiyməti yoxdur və ola da bilməz. Çünki:

Ol kəs ki kəndi nəfi üçün satsa milləti,
Fikr eyləmə ki, nail olar arzusuna.
Millət yolunda eyləməyən bəzl canını,
Axırda zəhri-qəm dolacaqdır səbusuna.

Bəxtindən və zəmanədən giley və bu giley-güzərin ictimailəşdirilməsi İbrahim Tahirin lirikasında aparıcı xətlərdən birini təşkil edir. "Ey xamə, qəm fütədəsiyəm, çoxdu nis-

gilim, Yaz qan ilə kitabə sər dastanı", - deyən şair yaşadığı əsri düşüncələrinə, normal insan yaşayışına müqabil görmədiyindən təkcə öz həyatından yox, bütün kainatdan küsdüyünü dilə gətirir və bunun səbəbini də onunla bağlayır ki, "sifati-zahidi-xudbini öz gözələrimlə görə" gözümlə yaşları ilə "Dəclələr icad" etsəm də, zaman arzularına müvafiq olmadı.

Yaşadığı əsrdə "cahan mülkündə çox viranələr" in və insanların daha çox "əhli-nifaq" olmasından, mərdlərin yoxluğundan gileyləndən, "hər tərəf divanələrdir, bir nəfər fərzəno yox", - fikrini irəli sürən şair nədən insanın hürriyyətə meyil etməkdənsə, bu qədər müşküləndə olub tənəzzülə, zülmə aşiq olmasının səbəbini anlamadığını dilə gətirir.

Havada quşlar uçmuşduca hürri, xəvatir şad,
Səbəb nədir bu qədər qeydül bənd olur insan?

- sualı ilə həməsrinə xitab edən İ.Tahir bunun səbəbini acizlik, qorxaqlıq və cahillikdə görəndə fikrini belə yekunlaşdırır:

Fəqirlik ədəmi-mal ilə deyil, Tahir.
Olursa cahil əgər müstəmənd olur insan.

"Gülxənləri andırmadadır bözmi-maarif", - fikri ilə çıxış edən şair həməsrinə xatırladığı ki, dünyaya gələn insanın məqsədi günah işlərdən uzaq durmaq olduğu halda, o, elm, ədəb, mərifət kəsb etməyib Allahı və din tərəfindən onun boynuna qoyulmuş haqq işlərdə görməyi unudaraq yamanlıqların əsiri olur. Yamanlıqların qurtulmaq üçün yol varmı? Şairin fikrincə, belə bir yol var və onun əvvəli məktəbdən başlanır.

Cəhalət millətin və məmləkətin bəd-bəxtliyinin bir əlaməti, maarifi insanları bütün nöqsanlardan azad edəcək bir yol hesab edən İ.Tahir kitabı ölülərə can, ruh verən İsa nəfəsinə bənzədir. O, elmin, sənayenin fərəqlərin - avropalıların fitrətində olduğu fikrini irəli sürənlərlə qətiyyənlə razılaşmır və məmləkətdəki insanların avropalılarla müqayisədə geridə qalmasının səbəbini onların elmdən, məktəbdən, maarif və sənayədən uzaq tutulmalarında, onlara dünyanın bu gözəl nemətlərdən istifadə üçün şərait yaratma bəlişlərinə görə, bilərəkdən şərait yaratmayanların əməllərində görür.

Nədir bunca ədavət cinsi-lətifi
həbs etmədən hasil,
Məgər sūd əmməmiş xilqətcə
bir püstəndən insanlar?

- deyə insanlar arasında ayrı-seçkiliyə, qadınların kişilərlə hüquqca bərabər tutulmamasına etiraz edən şair "Nə bəisdir belə dili-sərd olub irfandan insanlar?" sualını verir.

"Vücuti-elm əgər olmasaydı ələmdə, məxləqün cəhərsini cəhalət tozu örtərdi" fikrində olan İ.Tahir "Qələm", "Nə desin?", "Ancaq", "Etmədimi", "Yoxdur", "Nəğməyiferyad" və s. kimi qəzəllərində də elmə, maarifə yüksək qiymət vermiş, belə bir qənaətlə gəlmişdir ki, "imamın minbər üzrə millətə binəf vəzirdən" sənə, yəni insana insan kimi yaşamaq yollarını göstərmək lazımdır. Bu yol isə, heç şübhəsiz ki, maarif, mədəniyyət və elmdən keçir.

Qəzəllərində təbiəti, xüsusilə ilin bahar fəslini dönə-dönə təənnüm edən, hətta:

Nə dəm edərsə təkamül mövsumatı-bahar,
Əsib nəsimi-səhər tazə-tazə güllər açar.

- beyti ilə başlanan on səkkiz beytlik "Bəharriyyə" yazan İbrahim Tahirin qəzəllərində tarixi şəxsiyyətlərin, İslam müqəddəslərinin, xüsusilə peyğəmbərimiz Rəsuli-Əkramin və Həzrət Əlinin adları tez-tez çəkilir.

* * *

Qəzəllərindən fərqli olaraq, digər janrlarda yazdığı əsərlərində şair zamanın ruhuna uyğun olaraq daha çox ictimai mövzulara üstünlük vermiş, tərəqqi əsri olan XX əsrin tələblərinə cavab verən əsərlər yazmağa çalışmışdır.

Müsəlman dünyasının birlik, ittihad etməsi səbəbindən imperialist dövlətlərin zülmü altında inləməsinə ürək ağrısı ilə təsvir edən, öz ölkəsinin ədalətli qanunlarla idarə olunmamasını bildirən, "Vurulduq nəvəki zülm ilə səyyadani-dövlətdən", - deyən şair qəsidələrinin birində bildirir ki, ədalət olmayan yerdə zülmün ayaq tutub yeriməsi təbiidir. Bir ölkədə bəşər övladı ac qurd kimi bir-birini yırtırsa, "məxluq əsrin ixtilalından" yəğməyə uğrayırsa, bu, səbəbsiz deyil. İxtilafı bədbəxtliyin, ittifaqı isə əmin-amanlığın rəhni hesab edən şairin fikrincə:

*Siyasət olmayan bir mülkdə
fövzi-fəllah olmaz,
Gedər bilmərrə əmnü istirahət
mülki-millətdən.*

...Şeyrlərinin birində "Ah, kim yatdı beydəqi-islam, Pozulub gör nə rəvnəqi-islam", - deyib müsəlman dünyasının halına acıyan müəllif bunun səbəbini dindəşlərinin elmdən məhrum olub cəhalət içində böyüməsində, mədəniyyət kəsb etmək əvəzinə "baş kəsib gündə adam öldürmək", quldurluq öyrənməsində, elm və sənayesini inkişaf etdirməklə sərvət qazanıb "dünyanı cənnətül-məva"ya döndərən ecnəbilərdən - Avropa əhlindən ibrət götürməməsində, şəriət qaydalarına əməl etməyib "islami sernigun" etmələrində görən şair mərəzi göstərməklə əlacını da göstərir və yazır:

*Yığılın, mehriban olaq, qardaş,
Nə gəlir bir belə ədavətdən.*

Azərbaycanda, xüsusilə Qarabağda millətin başına gələn müsibətlər bir şair-vətəndaş kimi İbrahim Tahiri daim narahat etmiş, o, müasirləri olan digər ziyalıların səsinə səs verərək qırğınları lənətləmişdir. "Şuşanın yanmadadır gör tutuşub xarü xəsi, Ah kim oldu müsəlmanların axır nəfəsi", - deyib dindəşlərini "özgələrin zülmünə", tamah dişlərini itiləyən düşmənlərə qarşı mübarizəyə səsləyən, "yetiniz dadə, siz Allah" sözləri ilə vətəndaşlarına müraciət edən şair "nicatı özgələrdən deyil, özümüzədən gözləməliyik" fikrini irəli sürərək "Vətən" rədifli müxəmməsində yazır:

*Kimdir ol kəs vətəmindən belə birəğbət ola,
Qoya dindəşini möhnətdə qaçıb rahat ola,
Vətənin bir belə qurbanları biqiymət ola,
Onların millətə etdikləri biminnet ola,
Edə bizdən giley ərvahi-şəhidani-vətən.*

"Vətənin bağına düşmən dayadı xəncərinin", - deyib fəryad qoparan şair, təkcə doğulduğu Şuşadakı hadisələrə deyil, Azərbaycanın bir parçası olan Təbrizdəki Məşrutə hərəkatına da münasibət bildirir.

* * *

Hürriyyəti insan üçün dünyada ən gözəl nemət adlandıran İbrahim Tahir nədən, hansı mövzuda yazırsa-yazsın, onun poeziyasının baş qəhrəmanı vətən və millətdir. "Xəyalı-mülkü millətdir əgər sorsan mənim dərdim" - deyən şair millətin halına acıyanda da, vətənin və vətəndaşlarının məhrumiyyətlərə düşməsinə dilə gətirəndə də, Molla Nəsrəddinin səsinə səs verib Sabirsayağı "Yayılib aləmə çoxdan şonimiz, şöhrətimiz, Bərəkallah, necə fəxr etməlidir millətimiz", - deyəndə də vətən və millət sevgisi ilə alışıb-yanır, dindəşlərinə və vətəndaşlarına səadət və əmin-amanlıq arzulayır. "Məni-bidil vətəndən ayrılman", - deyən, şeyrlərini, əsasən klassik şeir üslubunda yazan vətənsəvər və maarifpərvər şairin əsərləri onun ədəbiyyatımıza və millətimizə namusla xidmət etməsini təsdiqləməklə yanaşı, ədəbiyyat tariximizdə özünəməxsus bir yerinin də olmasını təsdiq etməkdədir.